

עדכן אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

פרסום מיוחד | אוקטובר 2020

כתב העת **עדן אסטרטגי** - כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא למאמרים מחקרניים ואקדמיים באופיים, אך לצדם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

עורך ראשי

תא"ל (מיל') איתי ברון

עורכים

ד"ר קובי מיכאל וד"ר כרמית ולנסי

עורכת משנה

ד"ר ג'ודי רוזן

יו"ר המערכת

אלוף (מיל') עמוס ידלין

חברי המערכת

תא"ל (מיל') שלמה ברומ, ד"ר יואל גוז'נסקי, פרופ' איתן גלבוט, פרופ' עזר גת, אפרים הלוי, ד"ר מרק הלר, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, ד"ר גליה לינדנשטראוס, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, פרופ' איתמר רבינוביץ', שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עורכת לשון: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

דפוס: דיגיפרינט

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN 0793-8950

שביל ישראל

שביל ישראל כמקום מפלט

תמר הרמן

מבוא

יותר ויותר. גם הפוליטיקה האלקטורלית נקלעה למבוי סתום והתוצאה חסרת התקדים הייתה שלוש מערכות בחירות בשנה אחת (אפריל 2019–מארס 2020), מבלי שהושגה הכרעה חד-משמעית בין הגושים היריבים, ושל אחריהן פרצה התכתשות בין גושית רבתי שלא נעלמה גם עם הקמת ממשלת החירום במאי 2020. 'ימין' ו'שמאל' הפסיקו להיות כלי מבחין אנליטי בעיקר בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בדומה לתוויות 'דמוקרטים' ו'רפובליקנים' בארצות הברית או 'שמרנים' ו'ליברלים' במקומות אחרים, הם מתייגים כיום שתי השקפות מנוגדות מכלל על החיים הציבוריים, ובכלל זה היחס למערכת המשפט ובראשה בית המשפט העליון; מעמד הדת במדינה והיחס הנכון בין היותה 'יהודית' ל'דמוקרטית'; המעמד האזרחי של לא-יהודים במדינת ישראל; שאלת המידה הרצויה של ההתערבות הממשלתית בכלכלה; מעמד הנשים; זכויות הקהילה הלהט"בית ועוד. ממצאים אמפיריים מראים שמדובר בשסע מהותי החוצה את החברה הישראלית, ועוד יותר מכך את קבוצת הרוב היהודית, כמעט באמצע (הרמן ועמיתיה, 2019). וכל אלה עוד מבלי להביא בחשבון התפתחויות גלובליות מאיימות, ביניהן מגפת הקורונה,

נחוצה פרספקטיבה היסטורית כדי לקבוע אם מדובר בצבר של אפיזודות משבריות חולפות, או שאכן בעשור השני של שנות ה-2000 מדינת ישראל חווה נקודת שפל קיומית. אומנם בשני העשורים הראשונים של שנות ה-2000 היו לישראל הישגים לא מבוטלים: הכלכלה נותרה יציבה יחסית גם כאשר מדינות רבות אחרות חוו סערה כלכלית עזה, הביטחון הלאומי התייצב במצב סביר ומעלה גם כאשר המזרח התיכון טולטל טלטלות קשות, ומבחינות רבות מעמדה הבינלאומי של ישראל התחזק, חרף הביקורת הרבה מצד ראשי מדינות ותנועות אזרחיות כמו ה-BDS. גם הברית האסטרטגית עם ארצות הברית העמיקה ונטוו קשרים רב-ממדיים חזקים עם מדינות נוספות, למשל עם הודו. ואולם בה בשעה, בתחומים אחרים המצב אינו מזהיר: האפיק המדיני מול הפלסטינים נחסם ובמשך שנים לא חלה בו התפתחות משמעותית. הקונצנזוס הלאומי בדבר אופי המדינה ועתידיה הרצוי נשחק, ויש שיאמרו נשבר עד כדי חלוקת הציבור ל"שבטים", שהמפריד ביניהם רב מן המשותף. הפערים החברתיים הכלכליים התרחבו ומושגים כמו 'מדינת תל-אביב' או מרכז מול פריפריה שלטו בכיפת השיח הציבורי, שהפך חסר רסן ולעומתי

אתרים משמעותיים כמו הכעבה במכה, או בעבר – בית המקדש בירושלים. אורכה של ישראל בקו אווירי מקצה לקצה הוא כ־430 קילומטרים, ומכאן שאורך השביל הוא יותר מכפול מזה של הארץ. הדבר אפשרי שכן השביל מתפתל לכיוונים שונים. כמו לא מעט שבילים ארוכים אחרים בעולם, ובעיקר שבילים לאומיים, שביל ישראל הוא בעת ובעונה אחת שביל אורגני ושביל מלאכותי, שביל מורשת ושביל טבע. במילים אחרות, הוא צירוף של שבילים טבעיים שהיו קיימים מקדמת דנא, וביניהם קטעי חיבור חדשים ומתוכננים. בעת התכנון שובצו בו, נוסף על סוגי נופים, פני שטח וצמחייה מגוונים, גם הרבה מאוד אתרים היסטוריים ואתרי מורשת ש"מהדהדים" בזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי, ברוב המקרים ככולם – בזיכרון היהודי־ציוני:

החיים והמתים נוכחים שם כל הזמן ונוכחותם נוגעת ללב. לאורך השביל פזורים קברים ואנדרטאות הקשורים למאבקים היסטוריים ואפילו לאהבה. הם ניבטים תמיד בנוף היפה, כאילו חייהם של האנשים נקשרים לנופים שחיו בהם או אהבו אותם, נופים שאנחנו מדמים שרצו להשקיף עליהם ממקום מנוחתם האחרונה (גילת, 2011, עמ' 8).

חשוב לדעת כי אף שהוא נחשב שביל "לאומי", לשביל ישראל אין ולא היה לו מעולם מעמד סטטוטורי כזה. היות שבישיבות התכנון לא נכתבו פרוטוקולים, אין לדעת בוודאות מדוע לא הוגשה בקשה למעמד כזה, אבל נראה שמתכנני השביל ויתרו על הגשת בקשה כזאת, שכן קבלת מעמד סטטוטורי הייתה מחייבת יצירת "פרוזדור" מוגן סביב כל התוואי. הדבר היה מצריך הפקעת קרקעות בהיקפים גדולים וסימונו היה מתעכב בכמה שנים, אם לא עשורים. אף שהוא חסר מעמד סטטוטורי, שביל ישראל הוא כיום בבחינת "שביל־העל" של מערכת השבילים בישראל, ומתוקף מעמד זה הוא "כופה" את סימונו על השבילים הנכללים בו.

את רעיון יצירת השביל הגה וקידם מאמצע שנות ה־70 ובמהלך שנות ה־80 המוקדמות של המאה ה־20 עיתונאי בשם אברהם תמיר, בהשפעת הטיול שלו בשביל האפלצ'ים בארצות הברית. שם התוודע תמיר לא רק לעונג שבהליכה הארוכה אלא גם לפוטנציאל הפיתוח הכלכלי שיש לשביל רב־הולכים, המצריך יצירת מערכת תמיכה של הזנה, הלנה, תחבורה, רפואה, ציוד ואביזרים הקשורים להליכה ועוד. תמיר התחיל לעשות נפשות למפעל חלוצי־עדכני זה: בשנת 1984 הוא יצר קשר עם מזכיר החברה להגנת הטבע דאז יואב שגיא,

שהשלכותיה ארוכות הטווח עדיין אינן ברורות בעת כתיבת הדברים הללו, אבל כבר אין ספק שהיא תגרום בישראל, כמו במדינות רבות אחרות, טלטלה עזה.

השביל מציע להולכים תחושה, או אשליה, של מקום "נקי" מהסיאוב הפוליטי והחברתי, והוא מהווה "מרחב מורטורי" כביכול שבו מצויים רק אנשים טובים ומעשים טובים, טבע לא נגוע ומורשת מוסכמת להתרפק עליה.

כתוצאה מהאמור לעיל, בחוגים מסוימים בציבור הישראלי רווחים מצוקה תודעתית וחששות כבדים מפני הקיים ומפני העומד להתרחש ("הדמוקרטיה הישראלית על סף תהום"), ואילו בחוגים אחרים יש שביעות רצון רבה מהשינויים העוברים על החברה ועל הפוליטיקה הישראלית. ואולם, אלה גם אלה חשים אי־נחת מחילוקי הדעות העמוקים המפלגים את החברה הישראלית, ואלה גם אלה מגלים, אם כי מסיבות שונות, רמה נמוכה של אמון במוסדות המדינתיים ובממלאי תפקידים רשמיים (הרמן ועמיתיה, 2019). אי־הנחת הזו – שמכרסמת בביטחון הלאומי מבית, בהיותה אולי מרכיב הנחשב "רך" אך שפגיעתו קשה – דוחפת לא פעם אנשים לרצות להתרחק מהמוכר והידוע ולחפש להם אזור נוחות חלופי, קבוע (למשל הגירה) או זמני. כך, מחקרים מראים שתופעת התרמילאות בארצות רחוקות התפתחה בשנות ה־70 במידה רבה כריאקציה וכתוצאה מהרצון של צעירים וצעירות ישראלים להתנתק בעקבות מלחמת יום הכיפורים (1973) (Noy, 2006). רצון דומה להתרחק מהמציאות המעיקה (אסקפיזם) דוחף בשנים האחרונות אלפי ישראלים לבלות ימים, שבועות ואף חודשים במקומות אחרים – בחו"ל, בחדרי כושר, במסעדות פאר וכן בשביל ישראל. השביל מציע להולכים תחושה, או אשליה, של מקום "נקי" מהסיאוב הפוליטי והחברתי, והוא מהווה "מרחב מורטורי" כביכול שבו מצויים רק אנשים טובים ומעשים טובים, טבע לא נגוע ומורשת מוסכמת להתרפק עליה.

"ביוגרפיה" של השביל

שביל ישראל¹ (או בערבית דרב אל־בלד, כלומר שביל הארץ)² נמתח לאורך כאלף קילומטרים,³ מבית אוסישקין שבקיבוץ דן ועד כ־100 מטרים לפני מעבר הגבול בטאבה, בסמיכות לבית ספר שדה אילת. צעידה רצופה בשביל מן ועד אילת אורכת בין 45 יום בקצב מואץ, לכ־60 יום בקצב איטי יותר. שתי נקודות הקצה הן חסרות משמעות כשלעצמן ואין בהן "קדושה" כלשהי, וזאת בניגוד לנתיבי עלייה לרגל שבסופם יש תמיד

השביל פורסמה לציבור הרחב אחרי שהחל הסימון, אך בטרם הסתיים. אברהם תמיר קיווה שהסימון יהיה מהיר דיו וכך יספיק עוד בחייו לחזות בסיומו של המפעל, אך לא כך קרה. המשימה התמשכה יותר מעשור. תמיר נפטר בשנת 1988 ולא זכה לראות את סוף הדרך.

בשלב הראשון של הסימון ויתרו המתכננים מסמנים על ה"פיתוי" לרדת עם התוואי לאורך דרך ההר הרומית, שכן בחירה כזו הייתה מכוונת את השביל היישר אל לב הגדה המערבית. לפיכך הוחלט על "שבירה" מערבה של התוואי. מן הסימון בצפון עברו היישר לסימון בדרום תוך דילוג על המרכז, אשר סומן לאחר הדרום. הבעיה העיקרית בדרום הייתה שטחי האש של הצבא. לצד עניין הנגישות (שטחי אש פתוחים להולכים אזרחים רק בשבתות ובמועדים) צצה ועלתה בעיה נוספת: מטעמי ביטחון, שטחי האש אינם מסומנים על המפות האזרחיות שעמדו לרשות העושים במלאכה. הנגב נראה אפוא פתוח לסימון לכאורה, אבל לא זה היה המצב בפועל. לכן, כאשר המסמנים של השביל הגיעו לחבל ארץ זה, קביעת הנתיב התבררה כקשה ומאולצת משהייתה בצפון. התוצאה היא שחלקים ניכרים מנתיב השביל בנגב אינם מעניינים, בשעה שמקומות רבי עניין, אתרים היסטוריים חשובים וקהילות אנושיות ייחודיות נותרו מחוץ לתוואי. באפריל 1995, בחג הפסח, לאחר יותר מעשור של דיונים ועבודה על סימון התוואי, נחנך שביל ישראל – שאורכו היה אז כ־850 קילומטרים – על ידי נשיא המדינה עזר ויצמן, בטקס חגיגי באנדרטת השריון בלטרון. האירוע זכה לכיסוי תקשורת נרחב. זו הייתה חגיגת הולדת ישראלית-יהודית-ציונית מובהקת. לכאורה אין שום קשר בין הדברים, אולם יש לזכור כי שנת 1995 הייתה שנה של משבר עמוק בתודעה הישראלית-יהודית: המגעים לשלום לא התקדמו וגאה אז גדול של טרור פלסטיני, שהעמיק את חילוקי הדעות בציבור הישראלי-יהודי באשר לתועלתו של תהליך אוסלו. חנוכת השביל הייתה אפוא מעין "אי" של הישג לאומי משמח בתקופה מדכדכת. חרף השמחה, כשנחנך השביל, הספקנות בעניינו הייתה ניכרת: לא מעטים מחובבי הטבע והטיולים בארץ חשבו שמדובר בגימיק שייכשל. הם לא ראו היגיון בכך שבחירה ברצף ספציפי של שבילים קיימים, אריזתם בסימון אחיד ושיווקם יחד כמותג אחד יגרמו לשינוי כלשהו בהרגלי הטיול של הציבור, אבל

הם טעו בגדול [...] שביל ישראל גרם לשינוי משמעותי בהרגלי הטיול בטבע של הישראלים [...]. כל מה שנעשה היה אריזה של רצף מסלולי טיול קיימים בתוך הקשר חדש – שביל רצוף אחד מדן ועד אילת. ההקשר החדש הזה

שקשר בינו לבין אורי דביר, שהיה (עד אמצע 2011) יו"ר הוועדה לשבילי ישראל. דביר התלהב מן הרעיון ליצור שביל לאומי. בעיניו זה היה פתרון מסוים למשבר הזהות שלקתה בו הטיילות הישראליות מאמצע שנות ה־70. דביר גם הבין כי המפעל שהגה תמיר יכול להזרים דם חדש גם למערכת סימון השבילים בישראל, שכבר מוצתה באמצע שנות ה־80 (Rabineau, 2013, p. 228). תמיר ודביר הגישו אפוא הצעה לפרויקט השביל, בתוואי מדן ועד אילת. ההצעה אושרה על ידי הוועדה לשבילי ישראל והמפעל יצא לדרך ב־1985.

התוואי המוצע של שביל ישראל הוגדר לפי סדרה של עקרונות, שהחשובים ביניהם היו:

רבגוניות – הרעיון המכונן של השביל היה לחשוף את ההולכים בו למגוון הגדול ביותר של נופים, צורות יישוב ואנשים, דתות ואתרים.

בטיחות וביטחון – בעת התכנון הוקדשה מחשבה רבה לעניין השמירה על שלומם של ההולכים. מעיקרון זה נגזרה למשל ההחלטה השנויה במחלוקת – להתרחק מן הקו הירוק ומאזורים המאוכלסים בצפיפות בערבים.⁴

הימנעות מכניסה לאזורי מגורים וליישובים עירוניים – עיקרון זה, שלימים נשחק בשל הוספת מקטעי הליכה חדשים, היה מרכזי מאוד בחשיבתו של דביר בעת תכנון המסלול המקורי, אם כי הוא לא התיישב עם עקרון הרבגוניות. הוא נתקל בביקורת חריפה מלכתחילה. במיוחד רבה הייתה הביקורת על כך שהשביל אינו נכנס לירושלים, והיו אף שראו בכך כניעה לביקורות באשר ללגיטימיות של ירושלים כבירת ישראל.

התחשבות בתנאי אקלים – המתכננים שאפו שאפשר יהיה ללכת בשביל כל השנה. ההולכים בשביל בגמיאה אחת מעדיפים להתחיל בדרום בחורף כדי להגיע לצפון בימי החום, שם הטמפרטורות נמוכות יותר וזמניות המים רבה יותר, ולהפך – להתחיל בצפון בקיץ ולסיים בחורף בדרום החמים והיבש יחסית.

נקודת ההתחלה – הבחירה בקיבוץ דן ולא בחרמון נומקה בק"ן טעמים, אבל כנראה החשוב שבהם היה זה שלא נאמר בקול: הרצון הלא-מדובר להישאר בתחומי הקו הירוק.⁵

ועוד באשר לתכנון הראשוני של התוואי: בהתחלה ניסו דביר ואנשיו לקבוע את התוואי בשיתוף בעלי עניין למיניהם. נשלחה בקשה מטעמם למדריכי טיולים, לאנשי קק"ל, לפקחי רשות הטבע והגנים ולמדריכים של החברה להגנת הטבע, כדי שימליצו על קטעים חשובים או מעניינים להליכה בעיניהם. עד מהרה התברר שההצעות סותרות אלה את אלה וכי הן הסתכמו ב־10 אלפים קילומטרים (!). לפיכך החליטו המתכננים להביא בחשבון את ההמלצות, אך להחליט בעצמם על התוואי. תוכנית

כורח המציאות גם בעקבות פיתוחו של כביש חוצה ישראל (כביש מספר 6) ש"דרס" קטעים מהשביל באזור מחלף אייל.

סיבה נוספת שהביאה את הוועדה לשבילי ישראל להחליט על שינוי התוואי הייתה הרצון לשריין מקטעים להליכה ברגל בלבד, שכן חלקים ניכרים מן התוואי המקורי נעשו במשך הזמן מעורבים: הם שימשו הולכי רגל, נהגים ברכבי שטח ורכבי אופניים. שינויים מהותיים למדי נעשו בתוואי המקורי של השביל באזור הנגב, בשל סמיכותו לשטחי אש מחד גיסא, ולגבול מצרים מאידך גיסא. בגלל מגבלת הכניסה לשטחי האש, התוואי המקורי כלל קטעי הליכה ארוכים ומשעממים, בעיקר לאורך כביש 40. בדיעבד התברר שאפשר למצוא למגבלות הללו פתרונות טובים יותר מאלה שאומצו בתחילת הדרך, והשביל הוזז קמעה.

החמרת בעיית ההסתננות של מהגרי העבודה והפליטים משטח מצרים, וכן החשש מהברחת חומרי לחימה, הביאו ב־2010 להחלטת ממשלה על בניית גדר לאורך הגבול עם מצרים. משרד הביטחון תבע הזזה נוספת של השביל, וכך חלקים ממנו נסגרו להליכה בגלל עבודות הקמת הגדר. שינוי נוסף, אם כי לא מהותי ביותר, נעשה על גדת מכתש רמון, בעקבות רצונם של בכירים בחברה להגנת הטבע לכוון את השביל אל בית ספר שדה המקומי, כדי שההולכים יגיעו אליו ומן הסתם אף ילונו במקום.

בדצמבר 2017, בלחץ מנהל בית ספר שדה גוש עציון, שלא הסתיר את המניע הפוליטי למהלכי, הכריז שר התיירות דאז יריב לוין (ליכוד) על יוזמה חדשה בשם 'שביל חוצה ישראל', שאמורה הייתה להוביל ענף של שביל ישראל גם אל מעבר לקו הירוק. הענף החדש – שעורר ויכוחים עזים בין תומכי השינוי מן הימין לבין מתנגדיו מן העבר השני של המפה הפוליטית – היה צפוי לעבור לאורכה ולרוחבה של המדינה, לרבות באזורים ביהודה ושומרון ובירושלים. החלטת הממשלה בנדון הייתה לכאורה לא פוליטית, אם כי היה ברור שאילו הייתה ממשלה אחרת בשלטון, ספק אם הייתה מתקבלת החלטה דומה. החלטה קראה לבחינה של התוואי הקיים, למציאת דרכים לשדרוגו ולהפיכתו לאטרקטיבי יותר לתיירות בינלאומית. משרד התיירות הקציע עשרה מיליון שקלים לגיבוש תוכנית השביל החדש־ישן – סכום גבוה בהרבה ממה שהקצתה הממשלה לתוואי הישן לצרכים דומים. הוקמה ועדה רב־משרדית לדיון בשינוי זה והיא הגישה דוח מסכם. אבל בשל התהפוכות הפוליטיות שחלו מאז, עוד בטרם החל המהלך לקרום עור וגידים הוא למעשה הוקפא, וספק רב אם הוא יחודש בעתיד הנראה לעין.

גרם לי ולרבים כמותי להפוך לשביליסטים ולצאת למסע מלהיב שעשוי להימשך שנים רבות (מרחב, 2013).

עם זאת, ההכרזה הרשמית על השביל ב־1995 עדיין לא הכניסה אותו למרכז השיח הציבורי. למעשה, בעשור הראשון לקיומו השביל היה כמעט "מחתרתי" ומספר הצועדים בו היה נמוך. ההליכה בשביל נעשתה "אופנה" רק לאחר כ־15 שנים. המודעות הגוברת לשביל לא התרחשה מעצמה, אלא בעקבות מאמצים גדולים של כמה משוגעים לדבר. ואכן כיום השביל הוא בגדר הצלחה רבתי: "השביל הזה הוא בן־זונה של שביל. הוא יפה. לא סתם הוא כזאת הצלחה. הוא מכניס לכיס את האפלאצ'ים" (חלפון, מצוטט אצל גולדשטיין, 2011). ובספרו שלו מוסיף חלפון:

הרבה שבחים קיבל השביל עד כה, והוא ראוי לכולם. מחשבה רבה הושקעה בו, הוא מגוון, מעניין, ומצליח לתפוס הרבה בארץ קטנת ממדים. עצם היותו, הפיכתו למותג ושם שיוצר סקרנות, שיגרו אל נופי הארץ אלפי מטיילים, ואני אחד מהם – שספק אם היו עושים זאת בלעדיו (חלפון, 2008, עמ' 130).

בשנת 2003, בעקבות פרוץ האינתיפאדה השנייה, חלק מתוואי השביל באזור השרון הוסט כ־30 קילומטרים מערבה, משפלת ההר לכיוון הים התיכון, והתרחק בכך מ'קו התפר'. אם עד אז צעדו ההולכים בשביל שבין הפרדסים והשדות המשיקים לקו הירוק, הרי עם פרוץ האינתיפאדה חששו המטיילים להתקרב לאזור. מלבד זאת, באזור היישובים כוכב יאיר וצור יגאל, שלפני האינתיפאדה השנייה התנגדו לבניית גדר סביבם, עלתה ואף נענתה הדרישה להקיפם בגדר. שינוי זה פגע בתוואי השביל ודחף גם הוא להעתקתו מערבה.

זה לא היה התיקון היחיד בתוואי. מעבר לשיקול הביטחוני, היו ויש לשינויים עוד סיבות. הסיבה הראשונה היא פרוזאית ביותר: המדינה מתפתחת והשביל לעיתים צריך להשתנות בהתאם להתפתחויות בשטח. כך סלילת כבישים חדשים, בעיקר בדרום הארץ, חייבה העתקה של השביל, אם כי לרוב לא למרחקים ניכרים. דוגמה נוספת לפיתוח הגורר שינוי בתוואי: בשנת 2000 החלו להתקבל אישורים לפיתוח מכרה הפוספטים בשדה בריר שליד ערד. האתר אמור לקום ממש על תוואי השביל, מכאן התחייבה הזזת התוואי אל פאתי העיר ערד, שסייעה להולכים גם מבחינה לוגיסטית בהצטיידות להמשך המסע. שינויים מסוימים בתוואי השביל היו

ישראלית – תרבות הליכת הפנאי ומסורת הטיולים הארץ-ישראלית.

תרבות הליכת הפנאי

עד כמה שהדבר נראה לנו אולי תמוה כיום, לאורך ההיסטוריה, ההליכה בטבע שלא למטרות פונקציונליות, אלא לשמה, נחשבה עד לפני כ-350 שנים לערך מסוכנת ולא ראויה. ההליכה לשם הנאה מחוץ למרחב הביתי או העירוני החלה לקבל אז לגיטימציה, תחילה באירופה, ומשם התפשטה לחלקים שונים בעולם. ההליכה בטבע כפעולה שיש בה טיהור הנפש והתנערות מחוליי העיר נטועה עמוק במסורת הרומנטית של המאות ה-17 וה-18. אבל את הדחיפה הגדולה קדימה וההתפשטות לשכבות ציבור רחבות מאוד קיבלה ההליכה ברגל עם עליית הלאומיות המודרנית במאה ה-19. מראשיתה האדירה הלאומיות המודרנית את ההליכה ברחבי הארץ, ובעיקר את ההליכה בטבע. הוגיה הבינו כי ההליכה מייצרת מגע אינטימי עם המקום, קושרת את הצועדים לנוף המולדת – לעצים, לסלעים, לנהרות, ובכך מבצרת את הנאמנות לקולקטיב הלאומי.

ההליכה מייצרת מגע אינטימי עם המקום, קושרת את הצועדים לנוף המולדת – לעצים, לסלעים, לנהרות, ובכך מבצרת את הנאמנות לקולקטיב הלאומי.

ההליכה בחיק הטבע וההיכרות הבלתי אמצעית עם נוף המולדת נחשבו כלי חינוכי מהמדרגה הראשונה לצורך חיזוק הפטריטיזם. לפיכך, מהמאה ה-19 ואילך – תקופת הזוהר של הלאומיות – הליכה ברגל הפכה לפעילות שגורמים לאומיים ולאומניים תמכו בה בהתלהבות ועודדו אותה. מערכת סימון השבילים המפותחת של אירופה צמחה במקביל ובזיקה ישירה לעליית הלאומיות המודרנית שם. בייחוד, התנועה הלאומית הגרמנית האדירה את ההליכה בטבע כחלק מן ההתחברות אל נפש האומה, שלמעשה חסרה תשתית היסטורית מאחדת והייתה גם משוסעת על ידי גורמים כמו שיוכים דתיים מתחרים (גרטל, 2002).

מעבר ללאומיות תרמה לפופולריות של ההליכה הרגלית בטבע גם התפתחות תרבות הפנאי. ההליכה בשביל ישראל היא הליכת פנאי קלאסית, מהסוג שהפך מהמחצית השנייה של המאה ה-20 שכיח יותר ויותר. הליכת פנאי היא סוג ספציפי של פעילות תיירותית. התיירות היא תופעה חברתית, תרבותית, כלכלית ואף פוליטית ממדרגה ראשונה, וחשיבותה וכן היקפה נמצאים בעלייה מתמדת. התיירות היא כיום הצורה

שינוי נוסף בתוואי בוצע בסתיו 2019. אחרי שנים של דיונים ומחשבות זכה שביל ישראל ל"מתיחת פנים", ונוסף לו ענף בדרום העובר בכמה מהאתרים היפים וההיסטוריים של ישראל שבהם לא עבר עד כה, כמו מצדה וים המלח. השינוי הוסיף כ-90 קילומטרים לתוואי. קדם לו תהליך תכנוני ארוך, שיתוף פעולה בין גורמים רבים והשקעה רבה בהקמת חניוני לילה ובפיתוח, שמאפשר כיום למטיילים לצעוד בקטע זה של השביל מבלי להזדקק לעזרה חיצונית. השינוי גם מאפשר ללון במקומות לינה ברמות שונות – ממלונות בעין בוקק ועד חניוני לילה חנימיים, ואף להגיע לנקודת ההתחלה והסיום בתחבורה ציבורית.

חשוב אולי לציין כי עצם סימון השביל יצר מחלוקות עזות מהסוג שבארצות אחרות הן מוכרות היטב, בין הטהרנים המתנגדים לכניסת מטיילים לטבע לבין מי שחושבים שיש לעודד טיולים כאלה. ההתנגדות החריפה ביותר הובעה מייד עם תחילת סימון השביל על ידי מספר לא מבוטל של מדריכים בבתי ספר שדה של החברה להגנת הטבע. לתפיסתם, ראוי היה לשמר את תרבות ההליכה הלא-מסומנת, ששלטה בימי היישוב הראשונים ובטיולים בחצי האי סיני בשנים שהיה בידי ישראל. משום הרצון לשמר את הטבע "בלתי נגוע" הם התנגדו לכל השארת טביעת רגל אנושית באזורים הטבעיים. התנגדותם הגיעה במקומות מסוימים עד כדי מחיקה וסילוק של סימוני השביל החדשים. לעומת זאת, אורי דביר ותומכים אחרים בסימון ראו בהתנגדות הזאת את לפונדמנטליזם מקצועי מרחיק לכת, לחוסר אחריות כלפי המטיילים ואפילו לבורות (Rabinau, 2013, p. 261). גם טיילים מרחיקי לכת פחות בהשקפותיהם ובאופן הטיול שלהם הביעו אי-נחת מן הסימון, שהוא לדעתם רק חלק אחד ממסכת השתלטות פוגענית של הרשויות על הטבע. עמדת ביניים הציג למשל דוד מיכאלי, המוליך טיולים רבים, בין השאר של נוער שנפלט ממסגרות חינוכיות אחרות ונמצא במוסדות משקמים. להערכתו, השביל סומן משתי סיבות: האחת חיובית – החשש מפני השתלטות של גורמים נדל"ניים זרים על המרחבים הפתוחים, שגם כך כבר מצומצמים מאוד בארץ. הסיבה השנייה הייתה נאצלת פחות: הרצון של הגורמים האחראיים – החברה להגנת הטבע, רשות הטבע והגנים וקק"ל – לשלוט בעצמן במרחבים הללו (ד' מיכאלי, ראיון אישי, 4 בנובמבר 2014).

מדוע הולכים בשביל?

שתי השפעות תרבותיות שונות מצטרפות יחד ומובילות את ההולכים אל השביל. האחת גלובלית והאחרת

גברים ו-43 אחוזים נשים. קבוצת הגיל הבולטת היא של צעירים בני 20–29 (42 אחוזים), ואילו קבוצת הגיל השנייה בגודלה היא דווקא של מבוגרים בני 50–59 (21 אחוזים). במילים אחרות, בני גיל הביניים, הטרודים בבניית קריירה ומשפחה, נמצאים על השביל פחות מאשר הצעירים והמבוגרים מהם. 83 אחוזים מהצועדים נולדו בישראל. כשני שלישים מהם אינם דתיים, 10 אחוזים הגדירו עצמם דתיים והיתר (26 אחוזים) בדרגות ביניים שונות של מסורתיות (אשכנזי, 2016).

כשמדובר בתיירות, השימוש בשבילים הוא פונקציה של מידת שביעות הרצון של ההולכים, שהיא כיום גורם מרכזי בהחלטה לאן ללכת, ומכאן גם לאן יזרמו התיירים ההולכים. יצירת חוויה מהנה ומספקת היא קריטית בקביעת רמות הביקוש, שכן כיום לתיירים הולכים ושוחרי בילוי בטבע יש אמות מידה ידועות כשמדובר בשבילים העומדים לרשותם, ביניהם איכות השביל, האטרקציות והמסר שבו, למשל נוסטלגיה או העברה מוצלחת של מורשת כלשהי, רמה נמוכה של צפיפות ומידת הנגישות. ואכן אותו סקר גם העלה כי מידת שביעות הרצון של טיילי שביל ישראל היא בממוצע גבוהה, אבל היא גבוהה יותר לגבי ההליכה בצפון ובמרכז מאשר באזור הדרום, שם תנאי ההליכה קשים יותר והשירותים העומדים לרשות המטיילים זמינים פחות.

מסורת הטיולים הארץ-ישראלית

חידוש היישוב היהודי בארץ, ובכלל זה השאיפה ליצירת "יהודי חדש", הוליד בקרב אנשי היישוב תשוקה עזה לטיילות. הטיול בארץ שימש אחת מאבני הבניין של הדת האזרחית הישראלית וחוליה מרכזית בעיצובו ובייצובו של הקשר המחודש בין העם היהודי בישראל ובין הטריטוריה שבשליטתו (Liebman & Don-Yehia, 1983). התפיסה המוסדית-חינוכית הדומיננטית מתקופת היישוב ואילך הייתה כי הטיול מאפשר לאנשים לא רק להגיע למקומות שונים, אלא גם לחוש את הקשר של מקומות אלה לקורות העם בארצו. הטיול נחשב כלי חינוכי מהזווית המדעית, הפדגוגית, הלאומית והחברתית, כשהמינון היחסי של כל היבט כזה משתנה עם השתנות הנסיבות ההיסטוריות, ובהתאם להתחלפות הקבוצה הדומיננטית ומטרותיה החינוכיות והפוליטיות. מאז ועד היום, טיולים בארץ הם כלי חינוכי לא פחות משהם חלק מתרבות הפנאי; מסר זה העביר ראש הממשלה בנימין נתניהו בנאומו בכנס הרצליה בשנת 2010:

החינוך לידיעת קורות עמנו [...] להעמקת הקשר שלנו אחד לשני ולמקום הזה [...] הערובה לקיומנו [...] תלויה בראש וראשונה

השכיחה ביותר של תנועת אוכלוסין, אשר הפכה למכרה זהב כלכלי ולחלק אינטגרלי מתרבות ההמונים. ארגון התיירות הבינלאומי מגדיר תיירים כך: "אנשים הנוסעים ונשארים במקומות מחוץ לסביבתם הטבעית למשך לא יותר משנה למטרות בילוי, עסקים או מטרות אחרות" (WTO, 1995, p. 1). במילים אחרות, תיירות כרוכה ברוב המקרים בנטיעה ובהתרחקות כזו או אחרת ממקום המגורים ומשגרת החיים לפרק זמן מוגבל, ולרוב ידוע מראש. תיירות יכולה להיות פנים-ארצית או בינלאומית. כלומר, גם אנשים שנשארים במולדתם אבל מתרחקים ממקומות מגוריהם ומשגרת חייהם וצורכים שירותי תיירות הם תיירים, לפי ההגדרה המקובלת. השביל הוא אפוא גורם תיירותי ממדרגה ראשונה על פי כל פרמטר שהוא, שרוב ההולכים בו הם ישראלים.

השבילאות שכיחה יותר אצל אנשים צעירים ובעלי כושר גופני טוב, אבל כיום היא פעילות מקובלת גם בקרב אנשים מבוגרים יותר. בעבר, ובמידה מסוימת גם היום, תיירות ממושכת לשמה היא בעיקר נחלתם של בעלי האמצעים, שיכלו ויכולים להרשות לעצמם לקחת פסק זמן מן החיים כדי להתמסר ולממן את ההנאות שבנטיעה או בהליכה – במרחקים ולמרחקים. עם הדמוקרטיזציה של החיים בכלל, גם עניין התיירות הפך להיות נחלתם של מעמדות רחבים יותר, אם כי הכנסה היא עדיין הגבלה לא קלה על היכולת להתנתק ולהתנייד, במיוחד אם מדובר בתקופות ממושכות. מחקרים מלמדים כי תיירי ההליכה הם בממוצע משכילים יותר (עלייה בהשכלה כרוכה תדיר במודעות גבוהה יותר לטבע ולסביבה) ובעלי הכנסה (או פוטנציאל הכנסה) גבוהה מהממוצע (Timothy & Boyd, 2003).

הטיול בארץ שימש אחת מאבני הבניין של הדת האזרחית הישראלית וחוליה מרכזית בעיצובו ובייצובו של הקשר המחודש בין העם היהודי בישראל ובין הטריטוריה שבשליטתו.

גם גורם המגדר משחק כאן תפקיד: יותר תיירי הליכה הם גברים. סינתיה אנול, מבכירות החוקרות הפמיניסטיות, מסבירה: "תיירות היא אידיאולוגיה באותו אופן שהיא תנועה פיזית. היא מצבור של רעיונות על החיים המתועשים והביורוקרטיים. היא מערכת של הנחות על גבריות, השכלה והנאה" (Enol, 1989, p. 9). סקר שערכו שתי החוקרות מאוניברסיטת חיפה, נורית קליאוט ונגה קולינס-קריינר, עבור משרד התיירות בהקשר של שביל ישראל מצא כי בקרב הצועדים יש מעט יותר גברים מנשים: 57 אחוזים מהמטיילים הם

דור הצברים הראשון, כלומר בניהם של אנשי העליות הראשונות ילידי הגולה, הוסיף מעגל טיול שני, שבו החשיבה כבר הייתה מכוונת לכינון ריבונות יהודית. במקביל התחזקה אז בארץ ההשפעה החיצונית של תנועת הצופים (Scouts) האנגלית. הצופיות האנגלית, שהועתקה ארצה במידה ידועה, הציעה לצעירים "חברת נערים" ורומנטיקה: נופים, מחנאות ותוכן לאומי. באמצעות פעילות ידיעת הארץ, מערכת החינוך הפורמלית (בתי הספר) והלא-פורמלית (תנועות הנוער) חתרו להשריש בקרב הצעירים את התפיסה שהאדמה ניתנת לכיבוש על ידי ביקורים חוזרים ונשנים בשביליה. המטיילים היו אמורים "לכבוש" את המרחב בפעילות מאומצת ולעיתים הרת סכנות. ידיעת הארץ הפכה לא רק כלי לחינוך ציוני ברמת העקרונות והערכים, אלא גם הכנה לשירות ב'הגנה' ובפלמ"ח. המסע הפלמ"חי מילא כמה וכמה תפקידים: הצגת נוכחות יהודית באזורים מרוחקים ולא מיושבים; הכרת כל פינה, משעול ושביל בארץ ישראל שממערב לירדן; אימוני סבילות, עמידה במבחנים גופניים ופיתוח כושר גופני; גיבוש חברתי; תרגול חיי שדה ממושכים; אימוני אש שאפשר היה לערוך רק במדבר, הרחק מעיני הבריטים; והדמיה חלקית של שדה הקרב. הניווט בשטח שטרם נשחק בכפות רגליהם של טיילים רבים היה בעיני חברי הפלמ"ח אתגר מלא קסם.

בד בבד התפתחה בארץ בשנים אלה גם ריאקציה בין-דורית: אצל בני הדור הילידי הראשון הופיעו סימנים ראשוניים לשחיקה בנוסטלגיה לנופים התנ"כיים ההיסטוריים. אומנם התנ"ך מעולם לא "נכנס למרכאות", כותבת שפרן (2013, עמ' 30), אך פה ושם צצה ועלתה בקרב הצעירים התרסה כנגד השתלטותו העריצה על הנוף. כחלק מאותה התרסה כלפי דור ההורים, המסעות של הדור הילידי הראשון הפכו לחלופה העדכנית של "עבודת האדמה" החלוצית של דור ההורים, גם במובן הפיזי וגם במובן הרוחני. בסוף שנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40 גילה הנוער הארץ-ישראלי את מדבר יהודה והפך את סיפור מצדה – אשר באלפיים שנות גלות הודחק אל שולי הזיכרון היהודי – לאפוס של הדור (זרובבל, 2012). סיפור הזיכרון התמקד באומץ ליבם של הנצורים, בהצלחתם לעמוד בפני הרומאים במשך שלוש שנים ובנכונותם להילחם למען החופש ואף למות למענו. המעגל השלישי של הטיילות הישראלית הגיע לכדי גיבוש בעשור הראשון לעצמאות המדינה. הקמת המדינה יצרה מסגרת ריבונית בעלת גבולות ברורים, שהגבילו את אפשרויות השיטוט במרחב אך לא הפחיתו את מרכזיות ההליכה ברגל. הטיול הפך אפוא כלי להכשרת הנוער מטעם המדינה החדשה ושירת את שתי המטרות

במטען הידע והרגש הלאומי שאנחנו מנחילים מהורים לילדים, וכמדינה במערכת החינוך שלנו. היא תלויה בתרבות, היא תלויה בגיבורי תרבות, היא תלויה ביכולת שלנו להסביר את צדקת הדרך, להמחיש את הזיקה שלנו לארץ. קודם כל כלפי עצמנו ואחר כך כלפי אחרים [...] לחבר את קרקע הקיום שלנו דרך הרגליים. להכיר את הארץ, לטייל בארץ (נאום ראש הממשלה נתניהו, 2010).

יש המתארים את תולדות הטיילות בארץ לאחר התבססות הציונות ועד מלחמת ששת הימים כשלושה מעגלים קונצנטריים. המעגל הראשון, הפנימי, הוא של אנשי העליות הראשונות שטיילו כדי לחפש שורשים היסטוריים, בעיקר לשם גילוי מקומות המוזכרים במקרא (ברלוביץ, 1996). הטיול נועד גם לסייע ביצירת "היהודי החדש", שהובנה בשנים הללו כניגודו של היהודי הגלותי. במסגרת זו היו אמורות לבוא לידי ביטוי התכונות הנכספות של היהודי החדש: אומץ ותעוזה, כוח גופני, קרבה אל הטבע, התמצאות בשטח, הכרת הנוף וקשר לאדמה. כפי שההיסטוריונית אניטה שפירא ניסחה זאת: "הודים הרי אף פעם לא אהבו לטפס על האורסט, או לחצות את תעלת למנש, לכן הטיול ברגל הוא ההיפך הגמור מן הגלותיות. המטייל הוא התגלמות היהודי החדש" (שפירא, מצוטטת אצל מילנר, 1994). בטיולים אלה הייתה התרחקות מודעת מהמודל הדתי של העלייה לרגל, שכן לא היה למטיילים יעד ספציפי מקודש ולא הייתה להם זיקה למערכת אמונה דתית כלשהי. תחת זאת שלטה בהם חשיבה משכילית על הטבע ועל חינוך, דומה מאוד לחשיבה האירופית על הטיול באותה תקופה. במרכזם של הטיולים ניצב העיון המדעי-מודרניסטי, ובמידת מה גם שעשוע ומתן פורקן לצורך של ילדים לצאת מבין כותלי בית הספר לאוויר הפתוח. הטיולים הללו יצרו "מפה חדשה" קוגניטיבית ומעשית של הארץ. תוך זמן לא רב – ולא בלי מאבק – הורחבו מטרותיו של הטיול מתכלית לימודית-מדעית או משחקית-פדגוגית לכדי כלי לחיזוק הלאומיות, תוך חיבור של העבר להווה ולעתיד (פרוור, 1991, עמ' 51). בשלב זה כבר נועדו הטיולים "לייחד" את המרחב, על ידי זיהוי מקומות תנ"כיים ושיום עברי של מקומות, צומחו. התנ"ך שימש למטיילים קושאן ותעודת זהות גם יחד. הם הועשרו גם בביקורים ביישובים חדשים שהקימו החלוצים, הבליטו את הישגי העליות החדשות וחיזקו עוד יותר את הקשר בין העבר להווה. מכאן ואילך למסע היה תמיד יעד רעיוני, גם אם לא גיאוגרפי: טיפוח גאווה בהישגי הציונות, סוציאליזציה ואינדוקטרינציה לאומית (אבישר, 2011).

הפכו אתרים חדשים לאטרקציות: עשרות אלפים נסעו לג'בל מוסא שנקרא עכשיו הר סיני, ומקומות יישוב בדואיים קיבלו שמות עבריים, כמו דהב שהפכה לדיז'הב, תחנת מפתח בסיפור נדידת בני ישראל במדבר, ושארם א־שייח' שהפכה לאופירה. "ייהוד הנוף" הזה המשיך את התהליך שהתרחש בתחילת המאה ה־20. ואולם, שינוי בתרבות הנוער בשלהי שנות ה־60 ותחילת שנות ה־70 וחדירת סממני תרבות נוער מערבית אורבנית הפחיתו את העניין בטיולים בארץ, ובייחוד בטיולים רגליים מפרכים. גם הסתדרות העובדים, שהלכה ואיבדה מכוחה, חדלה בהדרגה לתמוך בחוגי ידיעת הארץ במועצות הפועלים שברשויות המקומיות. יתרה מזו, באוניברסיטאות קמו בשנים אלו חוגים ללימודי ארץ ישראל והגישה האקדמית דחקה לא אחת את הגישה העממית לידיעת הארץ, וממטרה כשלעצמה הפכו הטיולים לכלי לימודי בעיקרו. באותן שנים הלכו והתפוגגו גם קסמן וכוח משיכתן של תנועות הנוער, ומספר חבריהן הצטמצם מאוד. מכאן גם שצומצם היקף הטיולים שאורגנו על ידיהן.

נוסף על גורמי השחיקה הללו במעמדו של הטיול הישראלי הקלאסי, הטלטה שמלחמת יום הכיפורים טלטה את התודעה הקולקטיבית הישראלית־יהודית העיבה גם היא על הרצון להמשיך לטייל בסגנון המוכר. בחלקים גדולים ומשפיעים של הציבור הישראלי־יהודי התפתח יחס אמביוולנטי כלפי מדינת ישראל ומנהיגיה, שלא פסח גם על רעיונות ציוניים מובהקים כגון ידיעת הארץ, וכחלק מכך ניכרה גם שחיקה באתוס הטיילות שצמח בארץ בעבר. ואכן, משנות ה־70 ובייחוד אחרי מלחמת יום הכיפורים, קיבל הטיול התרמילאי בארצות רחוקות משמעות של טקס התבגרות והינתקות מרצון מהבית, שצעירים רבים מעוניינים לחוות אותו (אבישר, 2011). אומנם קשה לקבוע בוודאות עד כמה השפיעו הטראומה של המלחמה ומחאת החיילים שאחריה וכן החזרת סיני על צמיחת התרמילאות, אך בין התופעות האלה יש סמיכות זמנים המאפשרת להניח כאן קשר סיבתי.

ואף על פי כן, גם בעת הזו, הטיול הרגלי במתכונתו התרבותית הלאומית שומר במידה ידועה על מבנהו ותכניו, ועל תפקידו כסוכן אידיאולוגי מרכזי (יפה־מרקוביץ', 2011). מגוון רחב של טיולים שיש בהם למידה של תחומים הקשורים בארץ – גיאולוגיה, זואולוגיה, ובוטניקה; גיאוגרפיה, היסטוריה וארכיאולוגיה – מוצעים על ידי רבים מהגופים הציבוריים העוסקים בחינוך פורמלי ומשלים, וכן על ידי גופים מסחריים. צה"ל משקיע כרבע מתקציב החינוך שלו בסיוור ידיעת הארץ (פרוור, 1991, עמ' 2). גם קבוצות פרטיות ואף משפחות נעזרות לא פעם

העיקריות שבהן התמקדה: ההתיישבות לאורך הגבולות והשמירה על ביטחון המדינה. אתרי זיכרון לחללים שנפלו בהגנה על היישובים היהודיים בארץ ישראל הפכו יעדי טיול מרכזיים. בשנות ה־50, בתקופת כהונתו של משה דיין כרמטכ"ל, נעשה המסע הרגלי מרכיב חשוב בטקסי ההשבעה של טירוני צה"ל. בעקבות העלייה המסיבית בשנות ה־50 נעשה הטיול כלי חשוב גם בארגז הכלים של יישום תפיסת כור היתוך ובניסיון הממסדי לקרב את לבבות העולים. עוד באותה תקופה החלה לגיטימציה גוברת והולכת של מסעות יחידים וחבורות קטנות, בשונה מן ההליכה בקבוצות גדולות יותר שהייתה ה"בון טון" עד אז. אלמוג (1997) גורס כי התופעה החדשה סימנה את המעבר שחל בישראל באותן שנים, מריטואלים המשרתים צרכים קולקטיביים ונעשים אפוא בחברותא, לפעילות אינדיבידואלית. פטרה הנבטית שבירדן הייתה אז מעין "אורסט" של הצעירים הישראלים. אלה היו מוכנים לסכן את חייהם כדי לראות את המקום שנתפס כחלק מארץ ישראל הרלוונטית, על אף מיקומו ממזרח לירדן (שפרן, 2013, עמ' 473).

אחרי מלחמת ששת הימים השתנתה הטיילות הישראלית. בעקבות כיבוש רמת הגולן, הגדה המערבית, ירושלים המזרחית, רצועת עזה וחצי האי סיני נפתחו לפני שוחרי ההליכה ברגל אופקים גיאוגרפיים ותודעתיים חדשים.

במסגרת העידוד לטיול בעל צביון לאומי, בשלושת העשורים הראשונים לקיום המדינה אורגנו בישראל צעדות רבות, והלכו בהן אלפים רבים. חשובות בעיקר היו צעדות ארבעת הימים וצעדות שלושת הימים, שזכו לפופולריות רבה משנות ה־50 ועד שנות ה־70. היו אלה אירועים שנתיים שאורגנו ומומנו על ידי גופים מדינתיים. הצעדות התקיימו בסביבות פסח, ובכך "התכתבו" – גם שלא במפורש – עם העלייה לרגל לירושלים בתקופת בית המקדש. לצד העיתוי, שאולי היה גם תוצאה של שיקולי מזג אוויר ומועדי חופשה, הקשר לעלייה לרגל המסורתית בא לידי ביטוי גם בכך שביום האחרון של הצעדה הגיעו הכול לירושלים וצעדו ברחובותיה: תלמידים, חיילים וקבוצות גדולות מארגונים וממפעלים, וגם משלחות גדולות מחוץ לארץ.

אחרי מלחמת ששת הימים השתנתה הטיילות הישראלית. בעקבות כיבוש רמת הגולן, הגדה המערבית, ירושלים המזרחית, רצועת עזה וחצי האי סיני נפתחו לפני שוחרי ההליכה ברגל אופקים גיאוגרפיים ותודעתיים חדשים. האופוריה הכללית של הניצחון וניצנה של תפיסה משיחית שבצבצו בחברה הישראלית אחרי המלחמה

שלא היה שם לפני כן היה התפיסה של השביל כולו כמרחב הישראלי. כאשר עוצבה התפיסה הזאת נוצר מרחב פעולה חדש [...] השביל מייצר מרחב חדש ובה בעת תוחם אותו. [...] הוא שמורת טבע של מרחב פנימי שגבולותיה מצטמצמים יחד עם מגמת המידור, הגידור, ההפרטה והפיקוח המתהדקים של הגיאוגרפיה החיצונית של ישראל ההולכת ונדחסת [...]. (מיכאלי, 2008, עמ' 31; 33).

“ישראל של שביל ישראל היא מדינה נפרדת. יפה, שקטה, מחוברת לאדמתה ולנופיה, סולידרית, שתושביה נדיבים ושמחים לעזור. זו חוויה מאוד אופטימית, לעשות את כל השביל. אתה חוצה את הארץ ופוגש רק אנשים טובים”

המהות הייחודית הזו של השביל אינה סמויה מעיני ההולכים בו, ועל דרך ההנגדה היא נוסכת בהם אופטימיות, כשברקע אפשר לאתר במקרים רבים תחושת חמיצות מסוימת. כך רענן שקד, העיתונאי שרוב כתבותיו רוויות אינחת קיומית, “נדבק” בעת ההליכה הקצרה שלו בשביל בפואטיות לא אופיינית: “ישראל של שביל ישראל היא מדינה נפרדת. יפה, שקטה, מחוברת לאדמתה ולנופיה, סולידרית, שתושביה נדיבים ושמחים לעזור. זו חוויה מאוד אופטימית, לעשות את כל השביל. אתה חוצה את הארץ ופוגש רק אנשים טובים” (שקד, מצוטט אצל בלום, 2015, עמ' 4). הוא הדין בעמיתו למקצוע רונן ברגמן, המתפעל ממה שגילה על השביל: “המכנה המשותף של האהבה לצעידה ולנוף בין ההולכים, קשיי הטבע והסיכונים הגלומים בו היוצרים דאגה וסולידריות – בגלל כל אלה מדינת ישראל, כשסתכלים עליה משביל ישראל, נראית מקום טוב וכיפי. הרבה יותר טוב” (ברגמן, 2015, עמ' 57). לא רק שמדובר באנשים “טובים” אלא שגם הסולידריות, שלתחושת רבים בציבור אבדה לחברה הישראלית, מתחדשת לכאורה על השביל: “על השביל יש תחושה של אחווה. יש משהו באנשים שהולכים את השביל שאין באחרים. אהבת הארץ אולי” (י' דיסקין, ראיון אישי, 22 בינואר 2015).

הולכת צעירה, אך כנראה כבר מתוסכלת מהחיים בישראל, אומרת:

לאור האכזבה והתסכול מהמדינה ומהפוליטיקה, שביל ישראל היה הזדמנות להחזיר לעצמי את האמון בישראלים... דרך השביל למדתי לאהוב את הארץ, למצוא את האנשים הטובים ולראות את הנופים

בחומר לימודי בהכנה לטיול, או בשירותיהם של מדריכים מקצועיים האמורים למלא בתוכן את חוויית הטיול. הגם שהמסרים החינוכיים-פורמליים הנלווים לטיולים לא השתנו שינוי דרמטי, בטעמיהם ובהעדפותיהם של צרכני הטיולים הישראליים, ובייחוד של בני הנוער, חל שינוי עמוק במרוצת הזמן. לפיכך בתי ספר רבים החלו לנטוש בהדרגה את הטיול הרגלי המפרך ואימצו תחתיו את מה שמכונה “טיולי האטרקציה”, ובמרכזם בילוי ופעילות פנאי. במשרד החינוך אומנם אסרו את הביקור באתרי בילוי, אך למרות זאת בפועל נשחק דגם הטיול המקורי, שכן אין לו ביקוש בקרב התלמידים. זאת ועוד, משנות ה-80 ואילך הועברו במקרים רבים ארגון הטיול הבית-ספרי לידי חברות מסחריות, למרות האיסור המפורש שהטיל על כך משרד החינוך. בעקבות זאת פחתה מידת ההשפעה של הנהלת בית הספר וגורמים חינוכיים ציבוריים כמו החברה להגנת הטבע על תוכני הטיול (אבישר, 2011).

שביל ישראל כמקום מפלט

עד כה דנו בהתפתחותו של שביל ישראל ובשתי המסורות – הגלובלית והישראלית המקומית – שמהן ניזונה הצעידה בו. נעבור כעת לדון בשביל כ”מקום”, היות שהוא מרכזי מבחינה תודעתית ומעשית הרבה יותר מכל שביל אחר בארץ.

“מקום” נוצר כאשר אנשים מרגישים כי לנקודת ציון מרחבית יש משמעות, וכי היא אינה סתמית. מקום נוסד באמצעות סיפור מכונן (היסטוריה), הקושר בינו לבין המצויים בו או החותרים להיות נוכחים בו. זה הבסיס לקביעתו של גורביץ' כי:

מקום לעולם אינו ניטרלי, הוא ספוג וטעון בהיסטוריה ובפוליטיקה, בסיפורי חיים. המקום הישראלי הוא על אחת כמה וכמה, שכן מלכתחילה התארגן במידה רבה על פי צדדים ניצים, מלחמות, מאבקים, כיבוש, עברות לא רק של הארץ ותושביה אלא גם של השפה, העבודה, השממה (גורביץ', 2007, עמ' 14).

דוד מיכאלי מסביר את המהות של שביל ישראל כמקום במובנים הללו:

השבילים היו שם עוד לפני כן כשבילי רועים, קווי גובה, ואדיות, דרכי מלך ראשיות ששמותיהן התחלפו פעמים רבות במשך הדורות, מקורות מים, אכסניות, תלי ערים עתיקות, ישובים ותיקים, ישובים חדשים, מערכות ממשל. גם הכיוונים היו שם [...] מה

בעת הזו. באמצעות המסע כטקס חילוני, השביליסטים בוחרים להיות תיירים בארצם מתוך רצון להכיר את הארץ ואת נופיה, ולהעמיק את החיבור עימה (טויטו, 2010). החוקרות נורית קליאוט ונגה קולינס-קריינר מאבחנות כי בעוד שבעולם מאפייני ההולכים הם בעיקרם אוניברסליים וכוללים מניעים פיזיים, ספורטיביים ומניעים רוחניים של התמודדות אישית, הרי בישראל בולטים מאוד המניעים הפרטיקולריים-מקומיים של "חברותא", אהבת הארץ ואידיאולוגיה. בסקר שהן עשו נמצא כי 90 אחוזים מהמטיילים טענו כי הליכה בשביל מאפשרת להם הזדהות עם ארץ ישראל ומחזקת את הקשר לישראל. רק 10 אחוזים ציינו כי מניע זה הוא בדרגת חשיבות נמוכה (אשכנזי, 2016). השביל כמקום מספק אפוא מסגרת התייחסותית לסיפור הדרך: "מספק סיבה לצאת לדרך" (חלפון, 2008, עמ' 130). עם זאת, ההליכה משאירה גם מקום לפרשנות אישית לאתוס הקולקטיבי:

המחפש את דרכו על שביל ישראל עבור מטרותיו שלו, בשם ההרפתקה, בשם המשבר, בשם החיים וכיוצא באלה, נושא יחד עם תרמילו מסר ותפיסה, ויחד עם צעדיו הוא מגשים ומממש את המרחב הישראלי. ההולך בשביל הוא שגריר מייצג של מערכת חיה, מסחרית, תרבותית ומדינית, מורכבת ומתפקדת של זמנו. ובו זמנית הוא שגריר של עצמו, אמן מתבונן המופקע מסדר קיים כצליין... המערכת מאפשרת במובן מה מרחב אקסטרטוריאלי מורשה (מיכאלי, 2008, עמ' 31).

גם בקרב המבוגרים יותר יש אין-ספור דוגמאות למוטיב הקשר לארץ, הבא לידי ביטוי בהליכה בשביל: "אין ספק ששביל ישראל, גם אם הוא לא בליגת העל של שבילי העולם, גם אם יש ארוכים, נישאים ומיתולוגיים ממנו, אין כמוהו מקפל בתוכו ומוביל אותך אל היסטוריה ארוכה כל כך" (חלפון, 2008, עמ' 26). וכן: "ככל שהלכנו והעמקנו במסענו הקטן אל בין עצי היער הכרמל, כן גברה השלווה. נפלה עלינו שמחה פשוטה של מי ששב למקומו ונשמתו נמלאת ריח קדמוני" (סרנה, 2015, עמ' 30).

השביל חושף אפוא תופעה מעניינת ביותר לגבי התודעה של הציבור הישראלי, או לפחות תודעתם של ההולכים בו: במקביל לרמה הגבוהה של הביקורתיות הציבורית כלפי גורמים ממסדיים וכלפי מסרים המגיעים "מלמעלה", מתקיימת בלב ההולכים בו גם התפעמות פטריוטית ללא שמץ של אירוניה. לדוגמה, בניגוד לציניות המאפיינת את גישתה לנושאים אחרים, הפסיכולוגית

המיוחדים. עם זאת, זה קצת כמו לצאת לחו"ל ולהתנתק מהלחץ היומיומי, אבל בלי לעזוב את הארץ (גוטמן, 2011).

הסיבה השכיחה ביותר להליכה בשביל שמתקבלת מקריאת החומרים שנכתבו בהקשר לשביל ומהראיונות שנערכו לצורך מחקר זה היא אהבה נוסטלגית משהו לארץ או למולדת, לרוב על רקע אכזבה מהמציאות הרווחת בעת הזו.

המקום גם נתפס כהביטאט של הישראלים ה"טובים":

השביליסטים הם אלה שמאמינים במדינה שלנו, בארץ שלנו. [...] שלא כמו מטיילים אחרים, הם לא מלכלכים. השביליסט בונה את המסלול וחולם עליו ובונה עליו ולוקח את פרק הזמן הזה בחיים. זה לא סתם "יאללה אני הולך", השביל כאילו שלך. קניית בעלות עליו. באתי לשביל, חשבתי עליו, חלמתי עליו, אני לא אקלקל לעצמי ולבאים אחריי (ד' פרל, ראיון אישי, 2 בנובמבר 2014).

נושא שמירת הניקיון "מכבב" בפרסומים רבים בהקשר לשביל, כאחד המאפיינים המבדלים אותו מישראל שמחוצה לו. כותב העיתונאי בן-דרור ימיני:

ביום שבו טיילנו שם היו הרבה מאוד מטיילים. לא ברור אם הישראלים השתנו, ברור שהמסלול היה חף מכל לכלוך. לא עטיפות של מצופים, לא כוסות חד-פעמיות ולא פחיות או בקבוקי פלסטיק ריקים. יש ישראלים יפים, ואם רק רוצים, אז יש להם גם ארץ יפה (ימיני, 2015, עמ' 20).

ואילו פנינה שור, מייסדת להקת 'זקני הכפר' ומארגנת מופע השירה 'בשביל ישראל - יומן מסע', שנתיב השביל עובר ליד ביתה ממש, מוסיפה באותו עניין: "בשביל ישראל אין אשפה. יש משהו שמי שנכנס למהלך הזה מתנהג בהתאם. האנשים שהולכים את השביל טובים יותר מהאחרים הארץ. אפילו יותר מאשר שביליים אחרים... אנשים טובים מביאים אחד את השני. איכות מעבר לכול" (פ' שור, ראיון אישי, 30 באוקטובר 2014). הסיבה השכיחה ביותר שמתקבלת מקריאת החומרים שנכתבו בהקשר לשביל ומהראיונות שנערכו לצורך מחקר זה היא אהבה נוסטלגית משהו לארץ או למולדת, לרוב על רקע אכזבה מהמציאות הרווחת

מבחינה רעיונית וחברתית, כמו גם מהלך, לרוב לא מודע, של אסקפיזם מן המטריד, הכואב, הלא־נוח של ההווה. יש לציין כי חוסר היכולת או אי־הרצון להתמודד עם בעיות יסוד קיומיות קולקטיביות והבחירה בבריחה, גם אם זמנית, באים לידי ביטוי לא רק בהליכה בשביל. הסחת דעת דומה גלומה גם בצרכנות המוגברת של מותגים, בנסיעות התדירות לחו"ל כדי "לנשום אוויר", בשיעור הגבוה של צפייה בתוכניות ריאליטי, בסגידה לטיפוח הכושר הגופני, בהשקעה הקיצונית בתרבות האוכל והיין ועוד.

שביל ישראל משמש לרבים מן הזרם המרכזי של הציבור הישראלי־יהודי מקום מפלט מכל מה שבאמת, או לכאורה, היה טוב ו"התקלקל" במדינה ובחברה.

(גם) במובן זה, ישראל של היום אינה שונה מחברות רבות אחרות בעולם, שאף הן אינן ששות להתמודד עם בעיות העומק שלהן שהופכות סבוכות משנה לשנה, מה שמביא רבים להרחיב את ההגדרה של ביטחון לאומי למרחבים שבעבר לא נכללו בו. לרוח הזמן הזה, אשר משבר הקורונה שעיימו העולם מתמודד בעת הזו החרף פי כמה וכמה, יש סיבות רבות, ולא כאן המקום להתעמק בהן (ראו למשל; Kissinger, 2020; Fischer, 2020; Meyer-Resende, 2020),⁶ אבל שתיים מהן בולטות מאוד במקרה הישראלי, כפי שחווינו בשנים האחרונות – היעדר הנהגה לאומית המקדמת חזון עתידי מוסכם, משכנע ומלהיב, והתפיסה הרווחת כי הבעיות שעל סדר היום הלאומי הן קשות עד בלתי אפשריות לפתרון: "שביל ישראל הוא אולי המקום היחידי בארץ שאליו אפשר ממש לברוח. לצאת מחייך ולהתחיל ללכת, עוד ועוד, עד שתגיע למקום – לא בהכרח פיזי – שבו תוכל לעצור. מדינה הגיונית מוכרחה שיהיה לה אאוטלט כזה. למען הזקוקים, האובדים. המחפשים. הפורשים. למעננו" (שקד, 2015, עמ' 34). ואין טוב אולי מלסיים בציטוט מדבריו של הסופר דויד גרוסמן, שהנציח את שביל ישראל בספרו המכונן 'אשה בורחת מבשורה': "והארץ יפה, על צלקותיה ועל זיכרונותיה המרים, ואינספור גלעדיה ואנדרטאות הזיכרון שלה. יפה ושופעת, וכל־כך הרבה נחמה יש בה, ברגעים שהיא מניחה לך לשכוח את הרעות והחולות שדבקו בה, ובמקומות שבהם היא נוף ומרחבים ולבבות פתוחים" (גרוסמן, 2008).

תמר הרמן היא פרופסור למדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה, עורכת ראשית של הוצאת הספרים **למדא עין** של האוניברסיטה הפתוחה, עורכת משותפת של כתב העת

עיתונאית ורדה רזיאל־ז'קונט מגלה הרבה רכות וקונפורמיות בהתייחסה לעניין הנופלים ואנדרטאות. במאמר היא מחברת אותו ואת ההליכה בשביל לכלל היסטוריה לאומית־אישית:

הרבה אנדרטאות משובצות בקטע הזה של שביל ישראל, הנמתח מאזור ראש־העין עד לדרך בורמה. האנדרטאות האלה, זכר ללוחמים שנפלו במלחמת העצמאות, מחזירות אותי לאחת החוויות המכוננות של ימי ילדותי. אני זוכרת את היום שבו תקפו מדינות ערב את היישוב היהודי בארץ. הייתי ילדה בת שבע, ובשל היריות שהגיעו מכיוון יפו פחדתי להתקרב לנגרייה של אבא שלי ששכנה בסמוך לרחוב הרצל (רזיאל־ז'קונט, 2015, עמ' 54).

הצורך בשביל כנקודת חיבור, על רקע התרופפות תחושת הסולידריות בחברה הישראלית, בא לידי ביטוי מצוין במובאה הבאה:

במידה מסוימת היה השביל מסע בעקבות היחד. גם המפגשים הרבים שקיימנו לאורך הדרך זרמו בכיוון הזה – במקרים רבים ללא כוונת מכוון. בעידן הזה בו יש רבים הנוטים להשמיץ את העשייה המשותפת היוותה הקבוצה הזו עדות לכך שעשייה כזו מגדילה ומעצימה את החוויה האישית, וזאת מעבר להיותה מכשיר לביצוע דברים אותם אף אחד מאתנו לא יכול לעשות לבדו... האש הקטנה שבערה בלב כל אחד ואחת מאתנו התלכדה לכלל להבה גדולה שהאירה לנו את הדרך מאילת ועד דן" (משהו שיישאר... קבוצת מעברות ב'שביל' – ספר מסע קבוצתי. הוצאה פרטית).

לסיכום, שביל ישראל משמש לרבים מן הזרם המרכזי של הציבור הישראלי־יהודי מקום מפלט מכל מה שבאמת, או לכאורה, היה טוב ו"התקלקל" במדינה ובחברה. במקום הזה – שאת אופיו ה"בועתי" רוב ההולכים אינם מנהירים לעצמם או שהם מדחיקים – "הכול דבש": הנוף שובה עין, האוויר צלול, האנשים טובים, האשפה לא נערמת, הפוליטיקאים אינם נוכחים, הפערים החברתיים נמחקים וכל טרדות הזמן היו כלא היו. ההליכה בשביל מגלמת התרפקות על עבר מדומיין במידה רבה, הרמוני וצלול

מרחב, ש' (2013, 13 במאי). ללמוד ניהול משביל ישראל. **TheMarker** 1.2019403/http://www.themarker.com/magazine משהו שיישאר... קבוצת מעברות ב'שביל' – ספר מסע קבוצתי. הוצאת פרטית.

נאום ראש הממשלה נתניהו בכנס הרצליה (3 בפברואר). אתר משרד ראש הממשלה, <https://www.gov.il/he/departments/news/speechherzeliya030210>.

סרנה, י' (2015, 30 במארס). נמר, דרקון. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 30.

פרוור, א' (1991). **דרכו של הטיול לידיעת הארץ תרמ"ח-תרע"ח – ראשיתו של הטיול החינוכי בארץ ישראל על רקע התפיסה החינוכית של בתי הספר הראשונים**. [עבודה לתואר מוסמך]. האוניברסיטה העברית, ירושלים.

רזאל'ד'קונט, ו' (2015, 17 באפריל). אבני זיכרון. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 54–55.

שפרן, נ' (2013). **הסלע האדום – המסעות האסורים לפטרה**. יד יצחק בן-צבי.

שקד, ר' (2015, 30 במארס). מכונת זמן. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 34–35.

Enole, C. (1989). *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics*. Pandora.

Fischer, J. (2020). The politics of pandemics. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/european-union-covid19-politics-by-joschka-fischer-2020-04>

Kissinger, H. (2020, April 3). The Coronavirus pandemic will forever alter the world order. *Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>

Liebman, C. & Don-Yehia, E. (1983). *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and political culture in the Jewish state*. University of California Press.

Meyer-Resende, M. (2020, March 25). Only Democracy Can Fight Epidemics. EUobserver <https://euobserver.com/opinion/147867>

Noy, C (2006). Israeli backpacking since the 1960s: Institutionalization and its effects. (Theme Issue) *Tourism Recreation Research*, 31(3), 39-53. <https://doi.org/10.1080/02508281.2006.11081504>

Rabineau, S. (2013). Marking and mapping the nation: The history of Israel's hiking trail network. [PhD dissertation]. Brandeis University, The Graduate School of Art and Science.

Timothy, D. & Boyd, S. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.

Timothy, D. & Boyd, S. (2015). *Tourism and Trails -Cultural, Ecological and Management Issues*. Aspects of Tourism, 64. Channel View Publications.

WTO – World Tourism organization. (1995). *Collection of tourism expenditure statistics. Technical manual no. 2*, p. 1. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284401062>

מקורות נוספים

איכנולד, ד' (2015, 20 במארס). היסטוריה על הכתפיים. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 28–29.

מגמות, עמיתת מחקר בכירה במכון הישראלי לדמוקרטיה ועומדת בראש מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות. תחומי ההתמחות שלה הם: פוליטיקה חוץ-פרלמנטרית ותנועות מחאה, דעת קהל וקבלת החלטות לאומית, פוליטיקה ישראלית. ספרה **שביל ישראל – הישראליות החדשה** ישנה זכה בפרס בהט של אוניברסיטת חיפה לשנת 2017 וראה אור בהוצאת פרדס בשנת 2019.

מקורות

אבישר, ע' (2011). "טוב לטייל בעד ארצנו" – התפתחויות במיתוס הטיול בראי החינוך הלאומי ציוני. בתוך אלמוג, ע' (1997). **הצבר – דיוקן**. עם עובד.

אשכנזי, א' (2015, 5 בינואר). שליש מהמטיילים בשביל ישראל: זו עדות לבעלות על הארץ. ואללה! News, <http://travel.walla.co.il/item/2920684>

בלום, ג' (2015, 20 במארס). השביל הזה מתחיל כאן (דבר העורך). בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 4.

ברגמן, ר' (2015, 17 באפריל). שיר הפרחה. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 56–57.

ברלוביץ, י' (1992). סיפורי מסעות בעלייה הראשונה. בתוך: י' ברלוביץ (עורכת, רחבעם זאבי, מהדיר). **אעברהינא בארץ – מסעות בארץ ישראל של אנשי העלייה הראשונה**. משרד הבטחון – ההוצאה לאור ע"ע 343–372.

גוטמן, ג' (2011, 5 בספטמבר). שביל לכל גיל: בספטמבר מתחילה עונת הצעידה בשביל ישראל. **גלובס**.

גולדשטיין, א' (2011). שביל בארץ אחרת – דרמת מסע בשביל ישראל (סרט). הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 1.

גורביץ, ז' (2007). **על המקום**. עם עובד.

גילת, צ' (2011). **מדריך מפה לשביל ישראל**. מפה.

גרוסמן ד' (2008). עכשיו, כשהספר נגמר. אתר הספרייה החדשה. <http://www.newlibrary.co.il/article?c014039>

גרטל, ג' (2002). **הטיול הבית ספרי ומשמעותיו בעיני מחנכים ותלמידים בשנים 1920–1980**. [חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"]. אוניברסיטת תל אביב.

הרמן ת', ענבי, א', קביסון ו' והלר, א' (2019). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

זרובל, י' (2012). החזרה אל התנ"ך: הטיול וזיכרון העבר בשיח התיירותי בישראל. בתוך מ' חזן וא' כהן (עורכים). **תרבות, זיכרון והיסטוריה – בהוקרה לאניטה שפירא**. כרך שני: תרבות וזיכרון ישראלי. אוניברסיטת תל אביב ומרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, עמ' 498–522.

חלפון א' (2008). **מסע חיפושים – עם חברים, באמצע החיים, על שביל ישראל**. אחוזת בית.

טויטו, ש' (2010). **קום והתהלך בארץ – ההליכה בשביל ישראל כפעילות פנאי**. [עבודת גמר לתואר מוסמך]. אוניברסיטת חיפה.

ימיני, ב' (2015, 20 במארס). פחד גבהים. בארץ אהבתנו – מוסף. **ידיעות אחרונות**, עמ' 20–21.

יפה-מרקוביץ, ד' (2011). הטיול השנתי במבחן האתניות: המקרה של בית ספר קדמה בירושלים. <https://kedma-edu.org.il/>

95-%D7%91%AA%D7%9B%D7%kedma_news/%D7 91%95-%D7%D7%A0%D7%99%9C%D7%D7%A2%D7 94-%D7%99%9E%D7%D7%93%D7%A7%D7%90%D7% 4-A8%9E%D7%D7%90%9E%D7%D7%

מיכאלי, ד' (2007). **גלות, מסע, בחירה – טיפול דרך שטח**. מדף.

מילנר א' (1994, 29 באפריל). איזה כף, כמעט נהרגנו, מוסף הארץ, עמ' 18–22.

- 3 דביר, א' (1993). בלי פולחן שלטים (תגובה למאמר של מנחם מרקוס). **טבע וארץ**, יוני. עמ' 5-6.
- מרקוס, מ' (1993). אפשר גם בלי פולחן שלטים. **טבע וארץ**, מרץ, עמ' 42-45.
- 4 משרד החינוך, מינהל החינוך והנוער (2011). **הטיול ככלי חינוכי**. משרד החינוך. https://meyda.education.gov.il/files/noar/tyulim_1.pdf
- 5 1 השם 'שביל ישראל' וסימון השביל הם סימני מסחר רשומים שמצויים כיום בידי החברה להגנת הטבע. העניין אינו פורמלי גרידא, שכן נגד גורמים מסחריים שהשתמשו בשם ללא רשות (למשל, חנות לצידוד טיולים בצומת דבירה וחנות בצומת כוח), והוגשו תביעות משפטיות כדי להביא אותן לשנות את שמן.
- 6 2 הסיבה להמרת המילה 'ישראל' במילה 'הארץ' בשם השביל בערבית נבעה מהרצון לאפשר גם לערבים אזרחי ישראל לחוש אליו שייכות, למקרה שהמילה ישראל היא לצנינים בעיניהם. ואולם הדבר לא עלה יפה, והציבור הערבי מנוכר ברובו למפעל הזה.
- אלף קילומטרים הוא "מספר זהב", שכן מספר הקילומטרים המדויק של מכלול השביל מתגמש בגלל שינויים שבוצעו ומבוצעים בתוואי במרוצת השנים.
- 4 בפועל, חלק מהבעיה של קרבה ליישובים ערביים "נפתר" לאחר הזחת השביל מערבה לכיוון הים, בגלל החשש הביטחוני בתקופת האינתיפאדה השנייה. הנתיב המתוקן, שלא שונה שוב גם לאחר שחזרו החיים למסלולם, כולל את פאתי הערים נתניה והרצליה וכניסה לתל-אביב, לרמת-גן ולערד, וכך המטיילים נחשפים במידת מה למהות האורבנית של ישראל, וגם חלק מבעיות ההצטיידות שהעיבו קודם על המסע נפתרו עם ההתקרבות לערים.
- 5 לימים סומן שביל הגולן, המתחבר לשביל ישראל אך אינו חלק אינטגרלי ממנו.
- 6 6 שלושת המאמרים הללו, שהם טיפה בים הפרסומים על אודות התוצאות הצפויות של משבר הקורונה, מתייחסים ישירות לשינויים מחויבי המציאות בהגדרת האינטרס הלאומי, ומכאן – הביטחון הלאומי – כך שיכלול אלמנטים שנחשבו "רכים" וכיום הם מתבררים כבעלי פוטנציאל השפעה אדיר, למשל המתח בין הנטייה להתכנס פנימה בעת אסון לאומי לבין הצורך לשתף פעולה למציאת פתרונות למגיפות שעוד יבואו, או לשוקקים הכלכליים הקורסים.

הערות

ייעוד ומטרה, קול קורא

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע חמישה סוגי פרסומים:

“הבמה המחקרית” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 7,000 מילים בעברית או 9,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים וביו קצר של הכותב/ת.

“במת מדיניות” (Policy Analysis) – מאמרים שעיקרם ניתוח מדיניות בהקשרים של ביטחון לאומי, בני 1,500 עד 2,000 מילה בעברית ועד 2,500 מילים באנגלית, ללא הערות שוליים ועם הפניה למקורות באמצעות קישורית (Hyperlink), ללא רשימת מקורות בסופו. ניתן יהיה לצרף רשימת מקורות מומלצים לקריאה בסוף המאמר. המאמרים יכללו תקציר בהיקף של 100–120 מילים, רשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים וביו קצר של הכותב/ת.

“ביקורות ספרים” – (Book Reviews) במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,300 מילים ועד 1,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA) וביו קצר של הכותב/ת.

“במת שיח” (The Professional Forum) שיח נושאי רב-משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA) וביו קצר של הכותב/ת.

“סקירת ספרות” – (Academic Survey) סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–2,500 מילים בעברית ועד 3,000 מילים באנגלית, כולל מקורות, רשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA) וביו קצר של הכותב/ת.

עורכי עדכן אסטרטגי

ד"ר קובי מיכאל וד"ר כרמית ולנסי

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו-לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל-אביב. הוא משמש במה למחקר רב-תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור מדי רבעון, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאתגר את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת עדכן אסטרטגי היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התיאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפס. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסניה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיאושרו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת באתר כתב העת במתכונת *published first on-line*, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרבעוני הרלוונטי.

